

Janusz Mariański

Akademia Nauk Społecznych i Medycznych w Lublinie – Akademia Nauk Stosowanych

 <https://orcid.org/0000-0002-0620-8000> januszm@kul.pl

CELE I DĄŻENIA ŻYCIOWE JAKO WARTOŚCI CODZIENNE MŁODZIEŻY SZKOLNEJ

LIFE GOALS AND ASPIRATIONS AS EVERYDAY VALUES OF SCHOOL-AGED YOUTH

DOI: DOI: 10.24917/ycee.11534

Abstrakt:

W niniejszych rozważaniach przeanalizowano wartości codzienne (cele i dążenia życiowe) młodzieży szkolnej w świetle badań socjologicznych i sondaży opinii publicznej. W przeprowadzonych analizach socjologicznych wskazano na wiodące (naczelne) wartości codzienne w świadomości młodzieży polskiej i na wartości mniej znaczące (drugorzędne, wtórne), a także na ich przemiany w strukturze hierarchicznej. Przemiany te mają raczej ewolucyjny i powolny charakter. W środowiskach młodzieżowych wartość „udane życie rodzinne” traci nieco na znaczeniu w kontekście innych konkurencyjnych wartości. W drugiej dekadzie XXI wieku zaznaczył się spadek aprobaty tej wartości o kilkanaście punktów procentowych. Rodzina, miłość i przyjaźń należą bez wątpienia do wiodących wartości codziennych. Do wartości wspierających, stanowiących jakby swoiste zaplecze dla tych pierwszych, należą: praca, wykształcenie, samorealizacja, w znacznie mniejszym stopniu religia. Wyraźnie mniejszą popularnością cieszą się wartości o charakterze społecznym, wymagające bezinteresownego otwarcia się na sprawy i problemy konkretnego człowieka, a zwłaszcza na szersze struktury społeczne, jak np. ojczyzna. Utrzymuje się od dawna niska ranga wartości politycznych, co zapewne związane jest z brakiem zaufania do elit politycznych, a niska ranga wartości religijnych wskazuje na postępujący proces sekularyzacji moralności.

Słowa kluczowe:

wartości codzienne, cele i dążenia życiowe, młodzi Polacy, sekularyzacja moralności.

Abstract:

This paper analyses the everyday values (life goals and aspirations) of school-aged youth in the context of sociological research and public opinion surveys. The conducted sociological analyses identify the predominant (primary) everyday values in the consciousness of Polish youth, as well as less significant (secondary) values, and their changes within the hierarchical structure. These changes are generally evolutionary and gradual in nature. Among youth, the value of a “successful family life” has slightly declined in significance in comparison to other competing values. In the second decade of the 21st century, the approval for this value has decreased by several percentage points. Family, love, and friendship undoubtedly remain the leading everyday values. Supporting values, which serve as a foundation for the primary ones, include employment, education, and self-realisation, with religion playing a significantly less important role. Social values, which require selfless engagement with the problems of an individual but also with broader social structures, such as the homeland, are significantly less popular. The low importance of political values has remained unchanged for a long time, which is probably connected with the lack of trust in political elites. Furthermore, the diminished significance of religious values indicates an ongoing process of secularisation of morality.

Keywords:

Everyday Values, Life Goals and Aspirations, Young Poles, Secularisation of Morality.

W badaniach socjologicznych wartości codzienne są pojmowane najczęściej jako zwerbalizowany przedmiot celów i dążeń, stosunkowo łatwo obserwowalnych. Funkcjonują one, jak i wszystkie wartości, w społeczeństwie jako pewne fakty i realizowane są w przestrzeni społecznej przez jednostki, które są ich podstawowymi i najważniejszymi nośnikami. Wartości pojmowane jako cele działań funkcjonują w świadomości jednostek, są uruchamiane i aktualizowane w określonych kontekstach i sytuacjach, kiedy pojawiają się odpowiednie racje, motywacje czy wyzwania. Odgrywają one szczególną rolę w systemie przekonań każdej osoby. Coś jest dla kogoś wartością, albo coś dla kogoś ma wartość. Ostatecznie wartość jest wynikiem relacji doznającego i aktywnego podmiotu wobec pewnych przedmiotów świata zewnętrznego (Szymczyk, 2019, s. 36).

Wartości nadają podmiotom pierwotnym (jednostkom) oraz wtórnym (społecznościom) sens i identyfikację, dostarczają motywacji i uzasadnień dla podejmowanych decyzji i działań. Są one bardziej zakorzenione w życiu jednostek i w społeczeństwie niż światopoglądy i ideologie, w znacznie mniejszym stopniu podlegają zmianom niż poglądy, opinie czy postawy. Wartości pełnią wiele ważnych funkcji zarówno w życiu jednostek, jak i grup społecznych oraz całego społeczeństwa.

Dla jednostki są azymutem orientacji życiowych. Nadają one kierunek myśleniu, preferencjom, dokonywanym wyborom. Nie podają szczegółowych rozwiązań, modeli, postaw, ale sytuują w konkretnej optyce, która dopuszcza pewne aktywności, a inne wyklucza z orbity możliwych działań. Nie dokonuje się to tylko w sferze racjonalnej kalkulacji, ale także na płaszczyźnie emocjonalnych działań. Wartości są pierwotnym sitem selekcyjnym upust ludzkich ekspresji. (Zemło, 2013, s. 255; Smyła, 2024, s. 123–151)

W socjologii wyróżnia się dwa porządki wartości: osobowe i społeczne. Wartości osobowe wiążą się z orientacją życiową ostateczną, np.

ze zbawieniem człowieka (tzw. wartości ostateczne), lub są związane z codzienną egzystencją i zaspokajaniem potrzeb życiowych (tzw. wartości codzienne). Wartości społeczne odnoszą się do innych ludzi, nabierają znaczenia i uznania w małych grupach społecznych (np. w rodzinie), w szerszych grupach społecznych (np. w warstwach społecznych, zawodach), czy całym społeczeństwie (np. w narodzie). Wartości społeczne dają grupom społecznym i społeczeństwu sens i identyfikację oraz legitymizację. Niekiedy są nazywane wartościami podstawowymi. Wartości o charakterze konkretnym i instrumentalnym (wartości codzienne) podlegają szybkim procesom przemian, w miarę jak zmieniają się indywidualne cele i dążenia życiowe, znacznie szybszym niż wartości ostateczne i podstawowe.

Wartości rozumiane jako cele i dążenia życiowe mają swoje odniesienia nie tylko do świadomości ludzi, ale i do działań realizowanych w zmieniających się warunkach społeczno-kulturowych (wartości nie są jedynie rezultatem czy funkcją stosunków społecznych i ekonomicznych). Oddziałują one wyraźniej, jeżeli są podzielane przez znaczące grupy społeczne – mają wówczas niezwykle silną motywacyjną wobec działań jednostkowych i zbiorowych. Przekonanie, że „coś” posiada istotną wartość, może być ważnym czynnikiem motywującym do działania. Wartości i normy jako części składowe reguł społecznych wyznaczają działanie instytucji i są elementem kultury (Szafraniec, 2010, s. 101–122).

Przekształcenia w wartościach i normach oddziałują na całe systemy normatywne – także na te, które kształtują się w rodzinie. Relatywność wartości codziennych i społecznych nie przekreśla istnienia absolutnych czy uniwersalnych wartości. Jedne z wartości codziennych koncentrują się na jednostce i mają charakter intrapersonalny (wartości osobowe), drugie są zwrócone ku innym ludziom i mają charakter interpersonalny (wartości społeczne). Wartości codzienne o charakterze względnym zyskują na ważności w powiązaniu z wartościami ostatecznymi, tracą na znaczeniu

w warunkach przyspieszonych zmian (akceleracja przemian wartości).

Wartości codzienne często utożsamia się z celami i dążeniami życiowymi i odnosi do pewnych przedmiotów lub stanów rzeczy, które zaspokajają potrzeby jednostek lub grup społecznych. „Jeśli ludzie uznają jakieś ważne dobra za bardziej od innych warte tego, aby je w życiu osiągnąć, to mówi się, że ludzie uznają je za wartości życiowe” (Sulek, 1989, s. 293). W rzeczywistości wartości są czymś więcej niż potrzebami, celami życiowymi, aspiracjami i dążeniami, chociaż te wszystkie elementy w sobie zawierają. Wartości są relatywnie bardziej stabilne niż cele i aspiracje życiowe, są głębiej zakotwiczone w strukturze osobowości jednostki. Ich realny przejaw stanowią cele i dążenia życiowe, mobilizujące do aktywności codziennej, zwłaszcza w sytuacjach trudnych. Przyczyniają się również do nadania osobom i grupom społecznym konkretnych kształtów i podobieństw. Przekonanie, że coś posiada istotną wartość, może być ważnym czynnikiem motywującym do działania (Zemło, 2019, s. 107–124).

Dokonywane przez młodzież wybory celów i dążeń życiowych pozwalają ustalić relacje ich nadrzędności i podrzędności, jeżeli nawet do końca nie znamy kryteriów dokonywania ich hierarchizacji. Tego typu zabieg pozwala na wskazanie orientacji podstawowych i ustalenia punktów odniesienia dla określonych postaw życiowych. Wyróżnione w badaniach socjologicznych wartości codzienne, stanowiące przedmiot aspiracji i dążeń, obejmują tylko część złożonego zespołu wartości rzeczywiście uznawanych przez młodzież szkolną. W niniejszych rozważaniach przeanalizowano wartości codzienne (cele i dążenia życiowe) młodzieży szkolnej w świetle badań socjologicznych i sondaży opinii publicznej. Należy jeszcze podkreślić, że analizowane wyniki empiryczne pochodzą z badań socjologicznych, w których zastosowano różne treści pytań i różne kafeterie odpowiedzi, co może mieć wpływ na uzyskiwane wyniki i utrudniać analizy porównawcze.

Wartości codzienne młodzieży szkolnej w świetle sondaży ogólnopolskich

Socjologowie wskazują na zmianę wartości i ich hierarchizacji we współczesnych społeczeństwach pluralistycznych. Dokonujące się przemiany występują we wszystkich dziedzinach życia społecznego i indywidualnego, a więc w: rodzinie, pracy zawodowej, polityce, kulturze, moralności i religii. Niekiedy określa się je jako kryzys kultury, a nawet traktuje jako zanikanie wartości i norm (anomia społeczno-moralna). Zwłaszcza wartości o charakterze konkretnym i instrumentalnym (wartości codzienne) podlegają szybkim procesom przemian, znacznie powolniejszym natomiast – wartości podstawowe i ostateczne. Przekształcenia w wartościach i normach oddziałują na całe systemy normatywne, także te, które kształtują się w rodzinie (Boguszewski, 2012, s. 176–188).

Młodzież szkolna w zróżnicowany sposób aprobuje wartości codzienne jako cele i dążenia życiowe, niosące sens życia, czy wskazujące na wartości ostateczne. W ogromnej większości przywiązuje ona wagę do posiadania określonego celu, który nadaje sens życiu, są to jednak cele niezbyt ambitne, mieszczące się jakby w „zasięgu ręki”. Wśród aprobowanych celów i wartości życiowych wyróżnia się przede wszystkim miłość i uczucie oraz nastawienie na rodzinę. Preferowane wartości mają częściej charakter indywidualny niż społeczny, częściej wymiar wartości codziennych niż religijnych czy ostatecznych. Wybierane wartości pozwalają człowiekowi na stopniowe aktualizowanie własnych możliwości, co daje na ogół poczucie zadowolenia i radości. Istnieje niebezpieczeństwo przekształcania się uznawanych konkretnych celów życiowych w postawy konsumpcyjne i hedonistyczne, czyli uznawania za sensowne tego, co użyteczne, co przynosi radość i przyjemność, czego można doświadczyć w sposób wymierny i bezpośredni (Baniak, 2022, s. 607–745; Długosz, 2015, s. 339–362).

Wartości codzienne wyznawane przez ludzi są różne. Często przysługuje im cecha konfliktowości. Są niewątpliwie i tacy, dla których najważniejsze są korzyści materialne (np. pieniądź jako zasadniczy nośnik wartości), inni zaś cenią szczęście rodzinne, jeszcze inni preferują wartości religijne czy duchowe. To przede wszystkim sam człowiek na podstawie kryteriów subiektywnych może decydować, co może mu przynieść szczęście czy poczucie sensu życia. Bez wartości, a zwłaszcza tych moralnych, trudno byłoby odnaleźć podstawy do ostatecznego sensu życia, gdyż wiąże się on z oceną egzystencji jako czegoś pożądanego, ale i wartościowego moralnie. W warunkach postępującej indywidualizacji będzie się on jednak zmieniał i niezwykle różnicował (pokolenie „ja” – „ja jestem najważniejszy”).

Ludzie, którzy wybierają identyczne wartości, nie zawsze przeżywają je z taką samą intensywnością, jednak głęboko uwewnętrznione wartości sensotwórcze stają się głównym motywem ludzkich decyzji i działań (znaczące, wiodące, kluczowe, naczelne wartości). To, co cenimy, co uważamy za słuszne, jakich dokonujemy wyborów w sferze wartości, ma podstawowe znaczenie dla zrozumienia człowieka i świata. Aby nie popaść w chaos aksjologiczny i rozpacz, człowiek poszukuje idei i ideałów przewodnich, dających mu ogólną orientację w czasie i przestrzeni, w celach i środkach, szuka jakiejś fundamentalnej orientacji, która pozwala mu osiągnąć jedność duchową. Dążenie do sensu jest tak głęboko zakorzenione w człowieku, że jego niespełnienie oznacza głębokie rozczarowanie, a nawet frustrację i załamanie życiowe. We współczesnym świecie coraz trudniej odnaleźć odpowiedzi na podstawowe pytania egzystencjalne i zamknąć je w jakiejś jednolitej formule interpretacyjnej (Boguszewski, 2019, s. 67–93).

W badaniach socjologicznych z 2017 roku nad kondycją religijną i moralną młodzieży szkolnej, zrealizowanych przez konsorcjum badawcze Katedry Socjologii Religii w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego

w Warszawie, przedstawiono respondentom do wyboru czternaście wartości odnoszących się do różnych sfer działania ludzkiego, z możliwością dodania od siebie wartości niezamieszczonych w kafeterii pytania. Lista ocenianych wartości – zaczerpnięta z badań ogólnopolskich z 1973 roku – odpowiada różnym potrzebom i tendencjom poszczególnych jednostek oraz koncentruje się na wartościach określających szeroko rozumianą filozofię życiową młodzieży. Zadaniem badanych był wybór co najwyżej pięciu najbardziej cenionych wartości spośród tych, które wiążą się z sensem ludzkiego życia. Częstotliwość wyboru określonych odpowiedzi tylko w ogólnym zarysie wskazuje na uznawaną hierarchię wartości (Mariański, 2018, s. 332).

Dziedziny, w których badana młodzież szkolna dostrzegała swoje dążenia do sensu, były zróżnicowane. Wiązały się one z różnorodną treścią i intensywnością przeżycia, ale są zapewne ujmowane w świadomości badanych jako mające znaczenie sensotwórcze. Prawdopodobnie najczęściej pytanie o wartości nadające sens życiu kojarzy się respondentom z indagowaniem o cel, do którego dążą w życiu codziennym. Wśród wartości nadających sens życiu w 2017 roku naczelne miejsce zajmują cztery z nich: zdobycie ludzkiego zaufania i przyjaźni (59,9%), znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie (56,5%), miłość i wielkie uczucie (55,7%) oraz szczęście rodzinne (48,7%). Na piątym miejscu znalazła się praca, którą się lubi (42,1%) oraz na szóstym miejscu – wykształcenie i dążenie do wiedzy (40,3%). Poniżej granicy 40% znalazły się: pieniądze i dobrobyt (33,2%), działanie i dążenie do wytyczonego celu (25,2%), wiara w wielką ideę (22,9%), głęboka wiara religijna (20,0%). Najniżej oceniono: zdobycie indywidualności, własnego stylu i umiejętności bycia sobą (19,1%), pozostawienie po swoim życiu jakiegoś trwałego śladu (16,7%), bogactwo wrażeń i zakosztowanie wszystkiego, choćby za cenę przykrości (5,7%), spokojne życie bez żadnych niespodzianek (8,2%).

W 2017 roku kobiety nieco częściej niż mężczyźni doceniały takie wartości, jak: wykształcenie, dążenie do wiedzy (różnica 8,9%), miłość, wielkie uczucie (różnica 11,2%), szczęście rodzinne (17,3%). Więcej panów niż pań natomiast wskazywało na wiarę w jakąś wielką ideę (różnica 13,9%), pracę, którą się lubi (różnica 5,0%), przyzwoitą pozycję materialną (różnica 8,5%). W odniesieniu do pozostałych wartości nadających sens życiu różnice wskaźników nie przekraczały 5,0%. Kobiety aprobują bardziej wartości afiliacyjne, mężczyźni zaś pracę i wartości materialne. Panie częściej niż mężczyźni wybierały wartości: wskaźnik przeciętny (odpowiednio) – 33,0% i 31,9%. Ogólnie obserwuje się proces ujednolicania się wartości nadających sens życiu u kobiet i mężczyzn. Dotyczy to także głębokiej wiary religijnej, która znalazła się na jednym z ostatnich miejsc.

Hierarchia wartości niosących sens życia jest niemal identyczna u uczniów z liceów ogólnokształcących, techników i zasadniczych szkół zawodowych (wskaźnik przeciętny odpowiednio: 32,9%, 32,4%, 31,2%). Pewne przesunięcia rangowe dotyczą pozycji sąsiednich, a różnice w wyborach poszczególnych wartości mieszczą się w granicach 5,0%. Jedynie licealiści nieco częściej wybierali wartość „działanie i dążenie do wybranego celu” (28,4%), młodzież z techników „pracę, którą się lubi” (49,8%), a uczniowie z zasadniczych szkół zawodowych nieco rzadziej optowała za wartością „szczęście rodzinne” (43,5%). We wszystkich trzech typach szkół wartość „głęboka wiara religijna” sytuowała się na jednym z ostatnich miejsc i była wybierana przez co piątego ankietowanego uczęszczającego do szkoły średniej. Świat wartości młodzieży z różnych typów szkół ulega zbliżeniu.

Wybór wartości nadających sens życiu jest zbliżony u młodzieży wiejskiej i uczniów pochodzących z różnych miast (wskaźnik przeciętny: wieś – 32,3%, miasto do 50 tys. mieszkańców – 32,8%, od 50 tys. do 100 tys. mieszkańców – 32,8%, od 100 tys. do 250 tys. mieszkańców – 31,1%, od 250 tys. do 500 tys. mieszkańców – 32,7%, ponad 500 tys. mieszkańców – 34,1%). Porównując młodzież

mieszkającą na wsi z uczniami zamieszkującymi miasta powyżej 500 tys. mieszkańców, ta pierwsza wyżej ceniła głęboką wiarę religijną (różnica 15,7%) i szczęście rodzinne (różnica 8,7%), druga zaś – dobrobyt i komfort życia (różnica 17,9%), działanie i dążenie do wybranego celu (różnica 11,1%) oraz pozostawienie po swoim życiu jakiegoś śladu (różnica 5,9%). Rozkład wskaźników aprobaty poszczególnych wartości nie układa się w zależności liniowe, od młodzieży wiejskiej do wielkomiejskiej lub odwrotnie. Miejsce zamieszkania nie odgrywa istotnego wpływu różnicującego w zakresie wyznawanych wartości nadających sens ludzkiemu życiu. Młodzież wiejska wyraźnie częściej preferuje jednak wartości religijne niż młodzież z miast o różnej wielkości.

Postawy wobec religii różnicują do pewnego stopnia wybory wartości pomagających w odnalezieniu sensu życia. W miarę przechodzenia od kategorii osób głęboko wierzących do niewierzących maleje aprobatą takich wartości, jak: głęboka wiara religijna (od 65,3% do 3,4%), miłość i wielkie uczucie (od 60,4% do 46,6%) i szczęście rodzinne (od 48,5% do 35,6%) oraz wzrasta znaczenie pieniędzy i dobrobytu (od 15,8% do 40,7%), wykształcenia (od 32,7% do 48,3%), działania i zdobycia indywidualności (od 21,8% do 29,7%). Osoby związane z religią skłaniają się bardziej ku wartościom religijnym i ideowym oraz szczęściu rodzinnemu, natomiast badani niezwiązani z religią – ku wartościom ekonomicznym, edukacyjnym i samorealizacyjnym (Mariański, 2018, s. 332–336).

Od początku lat 90. XX wieku Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) co kilka lat przeprowadza badania dotyczące m.in. uznawanych przez młodzież szkół średnich celów, dążeń i planów życiowych oraz aspiracji (wartości życia codziennego). W sondażu CBOS-u z 1996 roku młodzież szkolna deklarowała jako najważniejsze następujące cele i dążenia życiowe młodzieży: miłość, przyjaźń – 41%, ciekawa praca, zgodna z zainteresowaniami – 43%, osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery – 28%,

zdobyć majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej – 26%, udane życie rodzinne, dzieci – 50%, spokojne życie bez kłopotów, konfliktów – 30%, życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie – 16%, udane życie seksualne – 9%, osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki – 9%, niezależność w pracy – 10%, bycie użytecznym dla innych, życie dla innych – 13%, życie zgodne z zasadami religijnymi – 10%, zdobycie władzy politycznej, możliwość wywierania wpływu na życie społeczne i polityczne kraju – 1%, możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej – 2%, inne odpowiedzi – 2% (w 2010 roku odpowiednio – 50%, 39%, 34%, 30%, 49%, 29%, 17%, 12%, 7%, 5%, 9%, 6%, 2%, 1%, 1%, w 2018 roku – 52%, 40%, 33%, 33%, 42%, 29%, 16%, 10%, 10%, 7%, 10%, 5%, 2%, 1%, 1%, w 2021 roku – 57%, 38%, 35%, 35%, 33%, 28%, 19%, 11%, 10%, 9%, 7%, 4%, 1%, 1%, 1%).

W latach 1996–2021 zmieniła się aprobata niektórych wartości życia codziennego: miłość i przyjaźń – wzrost o 16%, ciekawa praca, zgodna z zainteresowaniami – spadek o 5%, osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery – wzrost o 7%, zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej – wzrost o 9%, udane życie rodzinne – spadek o 17%, spokojne życie bez kłopotów i konfliktów – spadek o 2%, życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie – wzrost o 3%, udane życie seksualne – wzrost o 2%, osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki – wzrost o 1%, niezależność w pracy – spadek o 1%, bycie użytecznym dla innych – spadek o 6%, życie zgodne z zasadami religijnymi – spadek o 6%, zdobycie władzy politycznej – bez zmian na poziomie 1%, możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze życia gospodarczego – spadek o 1% (Boguszewski, 2022, s. 73).

Wartość „udane życie rodzinne, dzieci” znajdowała się na pierwszym miejscu w latach 1996–2003, na drugim miejscu w latach 2008–2018 i dopiero na piątym miejscu w 2021 roku, po miłości i przyjaźni, ciekawej pracy, wysokiej pozycji zawodowej i osiągnięciu wysokiej pozycji

materialnej. Jeżeli nawet dominują te same cele i dążenia życiowe, które stawia przed sobą polska młodzież, to jednak zmienia się ich hierarchia. „W porównaniu z poprzednimi pomiarami aktualny ranking celów życiowych młodzieży dość znacząco się zmienił. Obecnie zdecydowanie rzadziej niż jeszcze w 2018 roku młodzi wymieniają w tym kontekście udane życie rodzinne wraz z posiadaniem dzieci (spadek o 9 punktów procentowych). Jednocześnie w tym samym czasie istotnie wzrosło (o 5 punktów procentowych) znaczenie przypisywane miłości i przyjaźni. Wraz ze spadkiem roli rodziny w hierarchii życiowych dążeń młodzieży nieznacznie awansowały także kwestie zawodowe i materialne. Patrząc natomiast z dłuższej perspektywy (nierzadko od połowy lat 90. XX wieku), można dostrzec istotny spadek znaczenia w życiu młodych ludzi takich wartości jak: rodzina, religia oraz pomaganie innym – na rzecz miłości i przyjaźni oraz majątku czy też kariery zawodowej” (Boguszewski, 2022, s. 72).

Wartość „udane życie rodzinne” akceptowało w 1996 roku 50% badanej młodzieży szkolnej, w 2003 roku – 50%, w 2010 roku – 49%, w 2013 roku – 48%, w 2016 roku – 42%, w 2018 roku – 42% i w 2021 roku – 33%. W 2021 roku wartość „udane życie rodzinne” nieco częściej wybierały dziewczęta niż chłopcy (34% wobec 33%), młodzież z publicznych liceów ogólnokształcących (30%) i z techników (34%) rzadziej niż uczniowie ze szkół branżowych (45%) (Boguszewski, 2022, s. 73–75).

Podsumowując wyniki przeprowadzonych sondaży opinii społecznej nad wartościami codziennymi (cele i dążenia życiowe), należy zauważyć, że uznawane przez młodych ludzi wartości charakteryzują się przede wszystkim przywiązaniem do tego, co wiąże się z miłością, co przynosi szczęście osobiste i rodzinne, co zapewnia emocjonalne bezpieczeństwo i odwzajemnione kontakty z innymi. Są to wartości afiliacyjne, o charakterze prywatno-stabilizacyjnym. W XXI wieku utrzymywała się rola więzi rodzinnych i przyjacielskich jako wartości „miękkich”, odbiegających od tych

lansowanych przez struktury formalne. Aktualnie szczęście rodzinne straciło na znaczeniu i nie plasuje się już na pierwszym miejscu wśród uznawanych przez młodzież celów i dążeń życiowych (Boguszewski, 2022, s. 70–90; Chrost, 2014, s. 419–422).

Wartości uznawane przez młodych ludzi nie są zbyt silnie nasycone elementami społecznymi. Przy małym zainteresowaniu dla celów „makrospołecznych” pojawia się tendencja do zamykania się w małych grupach i szukania celów indywidualnych. W wyobrażeniach dotyczących wartości codziennych oczekiwania dotyczące szczęścia rodzinnego, miłości i dobrych relacji w kręgu najbliższych przyjaciół stoją wyżej niż cele związane z pracą i interesem społecznym. Wydaje się, że powoli wzrasta ranga wartości materialnych. Osiągnięcie wysokiego materialnego standardu życia – nawet jeżeli jest traktowane na ogół w kategoriach instrumentalnych – stanowi ważny cel dążeń życiowych młodych Polaków w XXI wieku. W porównaniu z wynikami wcześniejszych badań socjologicznych wyraźnie spadała ranga wartości religijnych (Młyński, 2008, s. 140; Zaręba, 2008, s. 428–435).

Wartości codzienne młodzieży polskiej w różnych środowiskach społecznych

Charakterystyki współczesnej młodzieży polskiej nie można sprowadzić do wspólnego mianownika. Grupa ta jest zróżnicowana, do pewnego stopnia mozaikowa, przy znacznej koncentracji na sobie i swoich problemach. Nowa generacja młodzieży demonstruje obraz przeciwstawnych postaw. Różnice te dotyczą dążeń i celów życiowych, a także spraw, które młodzi ludzie uważają za najważniejsze w swoim życiu. Podążanie za sukcesem życiowym jest bardzo mocno akcentowane. Wiąże się z tym dążenie do konsumpcji i respektowanie tego, co modne, na czasie, czyli tzw. trendy. Dokonywane przez młodzież wybory

celów i dążeń życiowych pozwalają ustalić relację ich nadrzędności i podrzędności, nawet jeżeli nie znamy do końca kryteriów dokonywania hierarchizacji. W porównaniu ze stosunkowo stabilnymi wartościami, dążenia i cele charakteryzują się znacznie większą mobilnością. Ich zmienność wynika z faktu, iż są uzależnione od zmian otoczenia zewnętrznego i naszego w nim położenia oraz przede wszystkim od naszego postrzegania tych dwóch elementów. Deklarowane w badaniach socjologicznych wartości codzienne, stanowiące przedmiot aspiracji i dążeń życiowych, obejmują tylko część złożonego zespołu wartości rzeczywiście uznawanych przez młodzież szkolną (Tabkowski, 2011; Wojciechowska, 2020, s. 73–101; Wójcik, 2014, s. 169–194; Żerel, 2006, s. 193–211).

Młodzież w wieku 18 lat ze szkół ponadpodstawowych z woj. lubuskiego w 2018 roku deklarowała następujące cele życiowe: miłość, przyjaźń – 90,0%, udane życie rodzinne, dzieci – 80,0%, ciekawa praca, zgodna z zainteresowaniami – 80,0%, osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery – 60,0%, zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej – 60,0%, spokojne życie bez kłopotów, konfliktów – 70,0%, życie barwne, pełne rozrywek, bogate życie towarzyskie – 80,0%, udane życie seksualne – 70,0%, bycie użytecznym dla innych, „życie dla innych” – 77,8%, osiągnięcie sukcesu w dziedzinie nauki lub sztuki – 55,6%, życie zgodne z zasadami religijnymi – 66,7%, niezależność w pracy – 44,4%, zdobycie władzy politycznej, możliwość wywierania wpływu na życie społeczne i polityczne kraju – 33,3%, możliwość podejmowania ważnych decyzji w sferze gospodarczej – 37,5% (Zielińska, 2020, s. 152).

W badaniach socjologicznych przeprowadzonych jesienią 2015 roku w Białymstoku przez Pracownię Badań, Analiz i Strategii Rozwoju Edukacji przy Centrum Kształcenia Ustawicznego w Białymstoku, wśród uczniów gimnazjów, zasadniczych szkół zawodowych, liceów ogólnokształcących i techników ustalono następującą

hierarchię wartości najbardziej cenionych w życiu: szczęśliwe życie rodzinne – 64,5%, zdrowie – 60,2%, prawdziwi przyjaciele – 58,4%, odwzajemniona miłość – 52,3%, spokojne życie – 44,8%, interesująca praca – 41,4%, szacunek i uznanie innych ludzi – 38,3%, silny charakter – 37,4%, pomaganie innym ludziom – 35,0%, sprawność fizyczna – 34,6%, kariera zawodowa – 34,6%, pieniądze, zamożność – 33,5%, poczucie, że jest się potrzebnym innym ludziom – 32,1%, podróże, przygody – 30,6%, wiara, religia – 29,5%, dobro ojczyzny – 28,6%, przyjemności i rozrywki – 27,1%, zdobywanie wiedzy – 26,7%, sława – 8,6%, inne odpowiedzi – 3,4%. Całość wybieranych wartości została zgrupowana w sześć kategorii wartości: silnych więzi międzypersonalnych, stabilizacji życiowej, witalnych, prospołecznych, materialno-hedonistycznych i uroczystych (Zemło, 2018, s. 43).

Uczniowie z klas siódmych i ósmych szkół podstawowych i uczniowie ze szkół średnich badanych w 2019 roku w Białymstoku wybierali trzy najbardziej cenione przez nich wartości. Dokonane wybory kształtowały się następująco: szczęśliwe życie rodzinne – 56,9%, zdrowie – 55,2%, spokojne życie – 38,6%, pieniądze, zamożność – 37,5%, odwzajemniona miłość – 37,2%, prawdziwi przyjaciele – 36,2%, kariera zawodowa – 27,9%, podróże, przygoda – 27,8%, interesująca praca – 27,0%, wiara, religia – 18,1%, szacunek i uznanie innych ludzi – 17,8%, silny charakter – 13,7%, przyjemności i rozrywki – 11,9%, pomaganie innym ludziom – 11,3%, poczucie, że jest się potrzebnym innym ludziom – 10,6%, sprawność fizyczna – 10,3%, zdobywanie wiedzy – 8,6%, sława – 15,7%, dobro ojczyzny – 4,8%, inne odpowiedzi – 0,8% (Zemło, 2021, s. 199). W 2022 roku był to odpowiednio – 52,0%, 49,2%, 49,1%, 41,9%, 39,8%, 34,4%, 29,9%, 28,4%, 23,6%, 15,4%, 14,8%, 14,5%, 14,1%, 11,7%, 10,1%, 9,1%, 8,8%, 5,9%, 4,7%, 0,0% (Zemło, 2023, s. 181).

Według wyborów dokonanych przez uczniów szkół białostockich wartość „szczęśliwe życie rodzinne” było preferowane zawsze na pierwszym

miejsku przez 64,5% badanych w 2015 roku, przez 56,9% – w 2019 roku i przez 52,0% – w 2022 roku, ale z tendencją spadkową. W latach 2015–2022 wskaźnik preferujących szczęśliwe życie rodzinne zmniejszył się o 12,5%. Młodzież mieszkająca na wsi częściej aprobowała szczęśliwe życie rodzinne (57,1%) niż uczniowie mieszkający w miastach do 20 tys. mieszkańców (49,9%), w miastach od 20 do 100 tys. mieszkańców (46,7%) i w Białymstoku (51,1%) (Zemło, 2023, s. 181–185).

Białostockie badania socjologiczne nad wartościami cenionymi przez młodzież Mariusz Zemło podsumował następująco:

Najważniejsze spostrzeżenia, jakie pojawiają się na kanwie uzyskanych wyników, pozwalają się wyrazić w kilku punktach: a) młodzież szkolna zdecydowanie na pierwszym miejscu stawia wartości wspólnotowo-emocjonalne („szczęśliwe życie rodzinne”, „prawdziwi przyjaciele”, „odwzajemniona miłość”), b) wyraźnie na drugim miejscu najbardziej cenionych przez uczniów białostockich dóbr znalazły się wartości materialno-hedonistyczne („pieniądze/zamożność”, „kariera zawodowa”, „przyjemność i rozrywki”), umocniły one swą pozycję w porównaniu z poprzednimi badaniami ze względu na awans kategorii wchodzącej w jej skład, c) notuje się znaczący spadek wartości prospołecznych („pomaganie innym ludziom”, „poczucie, że jest się potrzebnym innym”), co jednoznacznie świadczy o umacnianiu się w orbicie rzeczy ważnych własnego „ja”, d) także i w omawianych badaniami, podobnie jak w poprzednich, stawkę cenionych wartości zamykają dobra o charakterze uroczystym („dobro ojczyzny”, „zdobywanie wiedzy”, „wiara/religia”). (Zemło, 2023, s. 183–184)

W całej zbiorowości maturzystów puławskich, badanych w 2021 roku przez Ośrodek Sondaży Społecznych OPINIA działający przy Instytucie Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie, wybierano jako ważne w życiu następujące wartości: dobrobyt – 40,2%, sława – 8,5%, władza – 8,2%, spokojne życie – 42,7%, dużo przygód – 28,1%, silny charakter – 33,5%, szczęście rodzinne – 57,7%, ciekawa praca – 34,9%, szacunek ludzki – 35,9%, wiara religijna – 17,1%,

grono przyjaciół – 34,5%, świadomość bycia potrzebnym innym ludziom – 23,5%, pomyślność ojczyzny – 7,1%, spokój w narodzie – 17,1%, wielka miłość – 32,0%, pomoc innym ludziom – 23,8%, wykształcenie – 20,3%. Nieliczni ankietowani wskazywali na inne wartości (np. rozwój pasji, spokój ducha, zdrowie psychiczne, szacunek ludzi ulicy, studia).

Wśród wielu celów i dążeń życiowych naczelnym miejscem przypada rodzinie. Odpowiedź „szczęśliwe życie rodzinne”, skupiająca na sobie największą liczbę wyborów, zajmuje zdecydowanie pierwszą pozycję wśród ocenianych wartości, które lokują się niżej na szczeblach drabiny hierarchicznej. Być może udane życie rodzinne jest nie tylko traktowane jako wartość autonomiczna, ale i jako wartość instrumentalna. W tym drugim przypadku rodzina byłaby nie tylko zabezpieczeniem życiowym, ale i formą ucieczki przed niebezpieczeństwami zagrażającego świata. Aprobata „szczęścia rodzinnego” jest na wyraźnie niższym poziomie niż znaczenie przypisywane rodzinie w życiu według kategorii „bardzo ważna” i „raczej ważna” (57,7% wobec 94,3%). Prawdopodobnie wartość rodziny jeszcze uległaby pomniejszeniu, gdybyśmy zestawili ją alternatywnie z innymi konkurencyjnymi wartościami, jak np.: rodzina a wykształcenie, rodzina a praca, rodzina a kariera zawodowa, rodzina a wolność. Jak wynika z niektórych badań socjologicznych, wśród dorosłej ludności, a zwłaszcza wśród młodych ludzi, w warunkach transformacji ustrojowej wzrasta znaczenie pracy zawodowej, kariery życiowej oraz wykształcenia. Nacisk na ambicje i przedsiębiorczość sprawia, że kwalifikacje zawodowe i wykształcenie stają się ważnym czynnikiem sukcesu życiowego. W zbiorowości młodzieży szkolnej wartości, jakimi są praca i wykształcenie nie zyskały na znaczeniu i nie działały konkurencyjnie na wartość szczęścia rodzinnego. Być może młodzi ludzie cenią pracę i wykształcenie jako wartości instrumentalne, a stąd nieczęsto umieszcza je wśród najważniejszych celów i dążeń życiowych o charakterze

naczelnym (Boguszewski, 2022, s. 70–75; Świątkiewicz, 2009, s. 147–170).

W latach 1994–2021 nastąpiły pewne zmiany w strukturze celów i dążeń życiowych młodzieży puławskiej. Zmiany te dotyczyły zróżnicowanych wzrostów akceptacji poszczególnych wartości i nieznacznych przesunięć (o jedno lub trzy miejsca) w hierarchii uznawanych wartości. Wzrost aprobaty odnotowano w odniesieniu do następujących wartości: dobrobyt (wzrost o 18,3%), władza (wzrost o 7,4%), spokojne życie (wzrost o 20,4%), silny charakter (wzrost o 11,6%), szacunek ludzi (wzrost o 5,3%), spokój w narodzie (wzrost o 6,2%), pomoc innym (wzrost o 6,4%). Straciły na znaczeniu takie wartości, jak: szczęście rodzinne (spadek o 16,3%), ciekawa praca (spadek o 6,0%), wiara religijna (spadek o 9,3%), grono przyjaciół (spadek o 8,9%), bycie potrzebnym (spadek o 17,4%), wielka miłość (spadek o 31,2%) i wykształcenie (spadek o 8,6%) (Mariański, 2022, s. 202–205; Mariański, 2019, s. 245–251).

Wśród młodzieży maturalnej mieszkającej na terenie archidiecezji lubelskiej, badanej w latach 2020–2021 przez Centrum Analiz Społecznych i Ekonomicznych w Lublinie, deklarowano w następujący sposób uznanie dla wartości nadających sens życiu: miłość, wielkie uczucie – 51,9%, zdobycie ludzkiego zaufania i przyjaciół – 50,9%, szczęście rodzinne – 46,3%, działanie i dążenie do wybranego celu – 45,7%, znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie – 44,7%, pieniądze, dobrobyt, przyzwoita pozycja materialna – 42,0%, zdobycie indywidualności, umiejętności bycia sobą – 38,1%, wykształcenie, dążenie do władzy – 30,4%, praca, którą się lubi – 28,6%, spokojne życie bez niespodzianek – 15,4%, pozostawienie po swoim życiu jakiegoś trwałego śladu – 15,0%, bogactwo wrażeń, zakosztowanie wszystkiego, choćby za cenę przykrości – 11,8%, głęboka wiara religijna – 11,1%, wiara w jakąś wielką ideę – 7,0%, coś innego – 2,5%.

Kobiety częściej niż mężczyźni wskazywały, że wartością nadającą sens ich życiu jest znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie, poczucie,

że jest się w nim potrzebnym i przydatnym oraz miłość i wielkie uczucie. Mężczyźni natomiast częściej akceptowali pieniądze, komfort życia, dobrobyt. Zmienna niezależna „miejsce zamieszkania” nie różnicowała istotnie wartości wybieranych przez respondentów, natomiast „religia” różnicowała istotnie statystycznie dwie wartości spośród szczęściu najwyższej akceptowanych, nadających sens życiu. Pierwsza z nich to miłość (wielkie uczucie), a druga to szczęście rodzinne. W obydwu przypadkach osoby głęboko wierzące i wierzące częściej niż niezdecydowane, obojętne i niewierzące wybierały jako wartość miłość i szczęście rodzinne (Adamczyk, 2022, s. 30).

W świetle przeprowadzonych badań socjologicznych rodzina jest niezwykle ważną wartością dla znacznej części młodzieży polskiej. Prawdopodobnie upatrują oni w życiu rodzinnym ważne źródło osobistego szczęścia i zadowolenia. „Szczęśliwe życie rodzinne” jest nieco niżej cenione niż wartość „rodziny” w ogóle. Badania ogólnopolskie i niektóre badania środowiskowe wskazują na pewne zmiany w hierarchii celów i dążeń życiowych młodzieży polskiej (Boguszewski, 2019, s. 67–93; Świątkiewicz, 2021). W 2021 roku młodzież szkolna jako najwyższy cel i dążenie życiowe wybierała miłość i przyjaźń. Szczęśliwe (udane) życie rodzinne znalazło się dopiero na piątym miejscu, mimo że jeszcze w 2018 roku znajdowało się na drugim, po miłości i przyjaźni. Być może ta tendencja utrzyma się następnymi latami (Rola, 2016, s. 285–296; Sroczyńska, 2013, s. 102).

Do wartości wiodących należą bez wątpienia: miłość, rodzina, przyjaciele, znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie, dobrobyt (Wojciechowska, 2020, s. 73–101). Do tych wspierających, stanowiących jakby swoiste zaplecze dla wspomnianych wyżej należą: praca, wykształcenie, samorealizacja, w znacznie mniejszym stopniu religia. Wyraźnie mniejszą popularnością cieszą się wartości o charakterze społecznym, wymagające bezinteresownego otwarcia się na sprawy i problemy konkretnego człowieka, zwłaszcza na szersze

struktury społeczne, jak np. ojczyzna. Utrzymuje się od dawna niska ranga wartości politycznych, co zapewne związane jest z brakiem zaufania do elit rządzących. Wiele wskazuje na to, że młodzi Polacy są skoncentrowani na swoich potrzebach, do pewnego stopnia kształtuje się ich orientacja na własne „ja”. Niezależnie od jakości deklarowanych przez młodzież wartości życiowych, trzeba podkreślić, że nie jest to pokolenie zawieszona w próżni aksjologicznej, ale jest zróżnicowane pod względem wyznawanych wartości. Mimo przejawiających się wielu podobieństw w tej sferze wątpliwe jest, czy uznawane przez jednostki wartości prowadzą do wytwarzania się silniejszej grupowej czy pokoleniowej więzi (Zemło, 2016, s. 69–74).

Analizy statystyczno–korelacyjne nie wykazały bardziej znaczących różnic w uznawanych wartościach codziennych ze względu na płeć badanych, typ szkoły i miejsce zamieszkania. Bardziej różnicująco oddziaływała zmienna niezależna „postawy wobec religii”. Cechy demograficzne i społeczne wpływały różnicująco tylko na kilka deklarowanych celów i dążeń życiowych: dobrobyt, szczęście rodzinne, wielka odwzajemniona miłość, spokojne życie i bycie pożytecznym dla innych. Różnice procentowe nie były jednak zbyt znaczące. Przypisywanie priorytetowego znaczenia rodzinie we wszystkich kategoriach demograficznych i społecznych dowodzi, że nie mamy tu do czynienia z jakąś dekompozycją wartości codziennych, zmiana nie przeważa nad ciągłością wartości prorodzinnych (Bartkowski, 2009, s. 33–47; Romanowicz, 2014, s. 22–28; Szauer, 2019; Zielińska, 2015, s. 27–35).

Uwagi końcowe

Wyznawane wartości codzienne mieszczą się poniekąd w „zasięgu ręki”. Wśród aprobowanych celów i dążeń życiowych wyróżnia się przede wszystkim nastawienie na rodzinę oraz miłość i uczucie. Preferowane wartości mają częściej

charakter indywidualny niż społeczny, częściej wymiar wartości codziennych niż religijnych czy ostatecznych. Wybierane wartości pozwalają człowiekowi na stopniowe aktualizowanie własnych możliwości, co daje na ogół poczucie zadowolenia i radości. Istnieje niebezpieczeństwo przekształcania się uznawanych konkretnych celów życiowych w postawy konsumpcyjne i hedonistyczne, czyli uznawania za sensowne tego, co użyteczne, co przynosi radość i przyjemność, czego można doświadczyć w sposób wymierny i bezpośredni (społeczeństwo doznań) (Skoczylas, 2016, s. 97–114).

Uznawane przez młodych Polaków wartości odnoszą się do tego, co wiąże się z miłością, co przynosi szczęście osobiste i rodzinne, co zapewnia emocjonalne bezpieczeństwo i odwzajemnione kontakty z innymi. Są to wartości afiliacyjne, o charakterze prywatno–stabilizacyjnym. W XXI wieku utrzymywała się rola więzi rodzinnych i przyjacielskich jako wartości „miękkich”, odbiegających od tych lansowanych przez struktury formalne. Według badań socjologicznych, z pierwszej dekady XXI wieku, udane życie rodzinne znajdowało się z reguły na pierwszym miejscu wśród dążeń i celów życiowych młodzieży w różnych środowiskach społecznych. Na początku trzeciej dekady XXI wieku rodzina (szczęście rodzinne) straciła na znaczeniu.

Sukces „tu i teraz” coraz wyraźniej jest artykułowany w dążeniach i celach życiowych młodzieży. W hierarchii wartości w świadomości badani wysoko sytuują się zarówno posiadanie rodziny, jak i zrobienie kariery zawodowej jako dwa równorzędne cele życiowe. Wielu ludzi młodych jest „uwiedzionych” w wizji udanego i dostatniego życia. Wydaje się jednak, że dla większości Polaków rodzina jest w dalszym ciągu wartością nieodzowną, być może nawet funkcjonalnie konieczną. Jeżeli nawet nie zawsze jest ona czymś najważniejszym, to z pewnością jest czymś, co nadaje subiektywny sens ich egzystencji. Rodzinie przypisuje się niezmiennie wysoką wartość i to nawet tam, gdzie od dawna panują konflikty

i napięta atmosfera. Nie zawsze jest ona już traktowana jako wartość wyraźnie priorytetowa.

W warunkach silnych przeobrażeń społeczno–kulturowych zmienia się znaczenie małżeństwa, rodziny i rodzicielstwa, nawet jeżeli rodzina wciąż utrzymuje ważną pozycję w hierarchii wartości społeczeństwa polskiego. Większość Polaków uważa małżeństwo i rodzinę za bardzo ważne cele życiowe. Część młodych ludzi przypisuje im jednak mniejsze znaczenie niż karierze zawodowej, co może stanowić zapowiedź większych przeobrażeń w systemie wartości prorodzinnych. Aprobata rodziny jako wartości ogólnej nie musi znaleźć pełnego potwierdzenia w odniesieniu do bardziej szczegółowych kwestii związanych z wartościami prorodzinnymi. Problemem w społeczeństwie polskim nie jest społeczne zakwestionowanie rodziny, lecz raczej trudność w urzeczywistnianiu wysokich oczekiwań, jakie stawia w związku z nimi etyka katolicka (Długosz, 2002, s. 172–174; Dyczewski, 1994, s. 130).

Dokonujące się przemiany społeczno–kulturowe, gospodarcze i polityczne znajdują swoje odzwierciedlenie w wyborach wartości i w stosowanych przez młodzież strategiach życiowych. Nie zawsze przekonania układają się w spójną hierarchię czy system wartości. Niekiedy zaznaczają się między nimi konflikty, co może być źródłem osobistych napięć i problemów społecznych. Zaobserwowane preferencje dotyczące wartości życiowych mogą okazać się dość trwałe w świadomości młodzieży szkolnej i wyznaczać – także w przyszłości – specyficzne kryteria wartościowania w wielu sytuacjach życiowych i być czynnikiem selektywności w określaniu planów życiowych jednostek.

Warto także zaznaczyć, że wartości deklarowane przez młodzież mogą, ale nie muszą, dokładnie pokrywać się z uznawanymi i urzeczywistnianymi. Niektóre z nich są sobą sprzeczne i wzajemnie się wykluczają. To, co jednostki wybierają z różnych ofert jest w dużej mierze ich indywidualną decyzją. Zmiany w wartościach charakteryzują się nie tyle gwałtowną fluktuacją, ile raczej

„zmiennością w ciągłości”. W przyszłości mogą ulegać transformacji nie tylko same wartości, lecz także struktury ich przekazu i wzory zachowań. W związku ze zmianami społeczno-kulturowymi i społeczno-gospodarczymi jedne mogą zyskiwać na znaczeniu, inne tracić lub nawet zupełnie zanikać (Rembierz, 2024, s. 153–191).

Bibliografia

- Adamczyk, T. (2022). Rodzina, osoby znaczące, czas wolny, sens życia. W: W. Szymczak, T. Adamczyk (red.), *Młodzież w kontekstach współczesnych. Rodzina. Czas. Szkoła. Kościół i katecheza* (s. 17–32). Wydawnictwo KUL.
- Baniak, J. (2022). *Religijność i moralność młodzieży polskiej w latach 1956–2018 na tle przemian cywilizacyjnych i społecznych. Studium socjologiczne*. Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM.
- Bartkowski, J. (2009). Wartości materialistyczne i postmaterialistyczne w Polsce w ujęciu porównawczym. W: M. Zahorska, E. Nasalska (red.), *Wartości, polityka, społeczeństwo* (s. 33–47). Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Boguszewski, R. (2012). *Religijność i moralność w społeczeństwie polskim: zależność czy autonomia? Studium socjologiczne*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Boguszewski, R. (2019). Aspiracje, dążenia i postawy życiowe młodzieży. W: M. Grabowska, M. Gwiazda (red.), *Młodzież 2018. Opinie i Diagnozy* (nr 43, s. 67–93). CBOS.
- Boguszewski, R. (2022). Aspiracje, dążenia i plany życiowe młodzieży. W: M. Grabowska, M. Gwiazda (red.), *Młodzież 2021* (s. 70–90). CBOS.
- Chrost, S. (2014). Młodzież a wartości. W: T. Sakowicz, K. Gąsior, *Wartości w rodzinie i społeczeństwie* (s. 416–425). Oficyna Wydawnicza „STON 2”.
- Długosz, P. (2002). Młodzież w dobie transformacji. W: B. Blachnicki (red.), *Podkarpacie w procesie transformacji na przykładzie powiatu ropczycko-sędziszowskiego* (s. 169–195). Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Tyczynie.
- Długosz, P. (2015). Podobni czy różni? Socjologiczny portret młodzieży pogranicza wschodniego i zachodniego. W: D. Szaban, J. Nyckowiak, T. Kołodziej (red.), *Transgraniczność i centra współczesnej Europy. Różnorodność praktyk i teorii* (s. 339–362). Lubuskie Towarzystwo Naukowe.
- Dyczewski, L. (1994). *Rodzina, społeczeństwo, państwo*. Towarzystwo Naukowe KUL.
- Mariański, J. (2018). *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–1998–2005–2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Mariański, J. (2019). *Maturzyści puławscy w latach 1994–2016. Szkic do portretu młodych Polaków*. Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne.
- Mariański, J. (2022). *Wartości moralne w świadomości maturalistów puławskich. Raport z badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994–2021*. Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie.
- Młyński, J. (2008). *W kręgu aksjologii abiturientów Tarnowa. Wartości osobowe, społeczne i religijno-moralne w świadomości młodzieży. Studium socjologiczne*. Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Rembierz, M. (2024). O rozumieniu i roli wartości w teorii i praktyce wychowania. W: P. Magier (red.), *Młodzież wobec wartości* (s. 153–191). Instytut Badań Edukacyjnych.
- Rola, M. (2016). *Wartości moralne w świadomości maturalistów lubelskich. Studium socjologiczne*. Wydawca Drukarnia Standruk.
- Romanowicz, W. (2014). Podstawowe wartości młodzieży prawostawnej. *Rozprawy Społeczne*, 2, 22–28.
- Skoczylas, K. (2016). *Wartości religijno-moralne młodzieży ponadgimnazjalnej Kujaw Wschodnich*. Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników.
- Smyła, J. (2024). Wartości polskiej młodzieży: przegląd badań. W: P. Magier (red.), *Młodzież wobec wartości* (s. 123–151). Instytut Badań Edukacyjnych.
- Sulek, A. (1989). Wartości życiowe dwóch pokoleń. W: S. Nowak (red.), *Ciągłość i zmiana tradycji kulturowej* (s. 293–313). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sroczyńska, M. (2013). *Rytuały w młodzieżowym świecie. Studium socjologiczne*. Wydawnictwo Fall.
- Szafraniec, K. (2010). Młodość jako wyłaniający się problem i nowa polityczna siła. *Nauka*, 1, 101–122.
- Szauer, R. (2019). *Między potrzebą doznań a trwałością postaw. Religijność i moralność uczniów szkół średnich i studentów uczelni wyższych w diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Studium socjologiczne*. Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne.
- Szymczyk, J. (2019). Socjologiczne rozumienie wartości w aspekcie relacjonistycznym. *Zeszyty Naukowe KUL*, 3, 35–54.
- Świątkiewicz, W. (2009). Troska o rodzinę czy zbijanie majątku? W: *Rodzina w sercu Europy. Rybnik–Nitra–Hradec Králové–Szeged. Socjologiczne studium rodziny współczesnej* (s. 147–170). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Świątkiewicz, W. (2021). Światy wartości u progu pandemii. Socjologiczne studium społeczności miejskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Tabkowski, J. (2011). *Portret nowosądeckich maturalistów AD 2010. Szkic socjologiczny*. Prezydent Miasta Nowego Sącza. Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Nowym Sączu.
- Wojciechowska, M. (2020). Młodzież i jej wartości. W: J. M. Łukasik, K. Jagielska, S. Kowal, *W poszukiwaniu dróg. Refleksje na kanwie relacji mistrz-uczeń* (s. 73–101). Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Wójcik, P. (2014). System wartości deklarowanych przez maturalistów liceów ogólnokształcących województwa warmińsko-mazurskiego w kontekście nauki Kościoła Katolickiego. Informacja o badaniu. *Societas/Communitas*, 1, 169–194.
- Zaręba, S. (2008). *W kierunku jakiej religijności? Studia nad katolicyzmem polskiej młodzieży*. Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Zemło, M. (2013). *Między szkołą a domem. Konteksty socjalizacyjne młodzieży szkół ponadpodstawowych*. Wydawnictwo KUL.
- Zemło, M. (2016). Wartości i normy uczniów szkół ponadpodstawowych białostockich placówek. W: Jerzy Mantura (red.), *Styl życia młodzieży Białegostoku. Raport* (s. 69–106). Centrum Kształcenia Ustawicznego w Białymstoku.
- Zemło, M. (2018). Wartości w ocenie uczniów szkół ponadpodstawowych. Analiza modalnościowo-eksplicacyjna. *Kwartalnik Edukacyjny*, 1, 40–64.
- Zemło, M. (2019). System wartości młodzieży szkolnej miasta Białegostoku w ostatnich dekadach. W: B. Cieślińska (red.), *Oblicza dużego miasta. Instytucje – organizacje – procesy* (s. 107–124). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Zemło, M. (2021). Religijność uczniów szkół białostockich a stosunek do wybranych wartości, norm i zachowań. *Zeszyty Naukowe KUL*, 1–2, 185–211.
- Zemło, M. (2023). Miejsce zamieszkania uczniów szkół białostockich a ich preferencje aksjonormatywne (wybrane aspekty). W: M. Zemło (red.),

- Małe miasta. Blaski i cienie* (s. 179–204). Wydawnictwo Uniwersytet w Białymstoku.
- Zielińska, M. (2015). Polska młodzież w czasach nieufności. *Władza Szkoła*, 7, 27–35.
- Zielińska, M. (2020). *Gotowi na dorosłość? Projekty życiowe i zasoby społeczne pokolenia 2.0*. Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Żerel, E. (2006). Kondycja moralna maturzystów lubelskich. W: J. Baniak (red.), *Moralność współczesnego społeczeństwa polskiego. Założenia i rzeczywistość* (s. 193–211). Uniwersytet im. Adama Mickiewicza Wydział Teologiczny. Redakcja Wydawnictw.